

ENNION ČAŠE IZ BURNUMA

IGOR BORZIC
Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Obala kralja Petra Krešimira IV., 2
HR 23000 Zadar
igorborzic@net.hr

UDK: 904:748](398 Burnum)"652"
74(398 Burnum)"-05/-04"
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno / Received: 2008-04-07

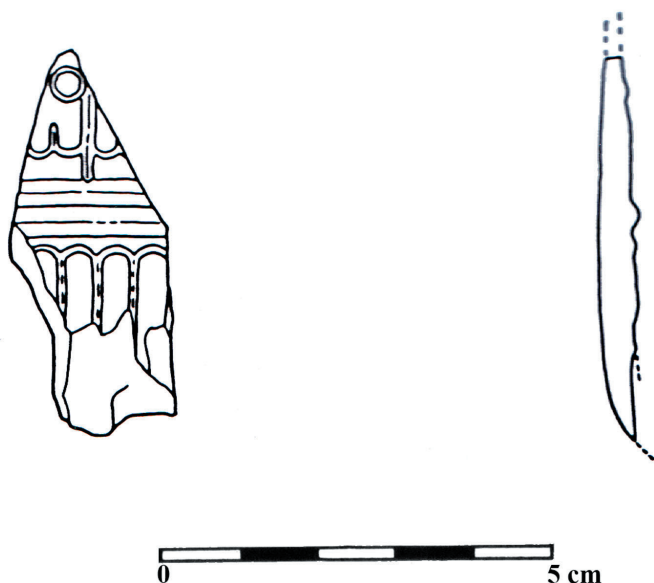
U članku se obrađuju ulomci triju staklenih Ennion čaša, pronađenih prilikom istraživanja rimskog amfiteatra u Burnumu. Jednom primjerku pripada ulomak žućkastog stakla sa slovima ...O / ...Ω u tabuli i uzorkom kanelura u donjem dijelu ulomka. Nalaz odgovara tipu Harden A1 i, a analogije mu se nalaze u primjercima iz Narone, Tremithusa na Cipru i Cavarzere u Italiji. Drugom primjerku pripada pet ulomaka kobaltno plavog stakla, s vegetabilnim ukrasom mladice vinove loze i grozdova, te lijevom stranom tabulae ansatae s ostatkom natpisa ENN... / EΠO... / CE... Tipološki odgovara varijanti Harden A2 i, a analogije mu se nalaze u primjercima iz Cavarzere, Bagnole kod Brescia i Metropolitan museum-a. Trećem primjerku pripadaju četiri ulomka žućkastog stakla s kanelurama, koji mogu pripadati čaši tipa Harden A2 iv. Sva tri burnumska primjerk a dolaze iz arheološkog sloja, datiranog unutar vremenskog intervala od Tiberija do Klaudija, nastalom nasipavanjem škrapa pri nivelaciji terena za gradnju amfiteatra. S obzirom da je Burnum u navedeno vrijeme bio sjedište XI. legije i pomoćnih vojnih postrojbi (Alae I Hispanorum i Cohortis II Cyrrhestarum sagittariae), ovako luksuzni predmeti mogli su pripadati visokom vojnom dužnosniku postrojbi. Uz nalaze iz Narone i Tilurija, Burnum se pojavljuje kao treći lokalitet u Dalmaciji na kojem su pronađene Ennion čaše, što je, uz sjevernu Italiju, čini regijom sa najviše pronađenih primjeraka. Ovo ipak ne rješava dvojbe o mjestu proizvodnje (sirijsko-palestinski prostor ili sjeverna Italija – Akvileja), odnosno prostora dopreme Ennion proizvoda, jer je prometno frekventna istočna obala Jadrana, sa svojim centrima (Narona, Salona, Scardona, Iader i dr.), bila u intenzivnim trgovačkim vezama sa oba navedena prostora.

KLJUČNE RIJEČI: *Amfiteatar, Burnum, Ennion, rimsko staklo*

Antički Burnum je kompleksan arheološki lokalitet bogate povijesti, smješten u blizini naselja Ivoševci kod Kistanja, na desnoj obali rijeke Krke. Pogodan geostrateški položaj te povijesna kretanja na prijelazu stare u novu eru, u kojima dolazi do konačnog rimskog osvajanja Ilirika, rezultirali su stacioniranjem rimske vojske upravo na ovom mjestu. Kompleksnost lokaliteta se ogleda u činjenici da širem području legijskog logora vremenski neposredno prethodi, ali istovremeno i koegzistira, autohtono naselje na Gradini kod Puljana na suprotnoj obali Krke, kao i to što nakon odlaska stalnih rimskih vojnih postrojbi 86. g., područje dotadašnjeg logora postupno prerasta u civilno naselje, da bi se život u njemu ugasio početkom VI. st., tijekom gotsko-bizantskih ratova.¹

Sav dosadašnji trud uložen u istraživanje antičkog Burnuma višestruko se vraća izdašnošću i zanimljivošću arheoloških nalaza, od kojih svaki za sebe tvori kockicu mozaika, što će na kraju rezultirati idealnim poligonom za proučavanje procesa romanizacije unutrašnjosti Dalmacije. Do

¹ M. ZANINOVIĆ, 1968, 119-129.

Sl. 1. Ulomak *Ennion* čaše 1 iz Burnuma.Fig. 1. Fragment of *Ennion* glass cup 1 from Burnum.Sl. 2. Ulomak *Ennion* čaše 1 iz Burnuma.Fig. 2. Fragment of *Ennion* glass cup 1 from Burnum.

najnovijih istraživanja Burnum, bolje rečeno središnji prostor vojnog logora (*principia*) i kasnijeg civilnog naselja, istraživani su u dva navrata tijekom XX. st.²

Suvremena istraživanja što ih je inicirano Gradski muzej u Drnišu u suradnji s Odjelom za arheologiju Sveučilišta u Zadru i Nacionalnim parkom "Krka", započeta su 2003. Uz rekognosciranje terena i utvrđivanja topografske slike šireg burnumskog područja provode se i arheološka istraživanja usmjerena na rimski amfiteatar, smješten nešto zapadnije od prostora vojnog logora.³ Iako se radi o velikom i još uvijek u potpunosti neistraženom objektu, tijekom dosadašnjeg petogodišnjeg istraživanja na vidjelo su izašli osnovni arhitektonsko-konstruktivni elementi samog objekta, kao i mnoštvo sitnog arheološkog materijala. Za ovu priliku izdvojeni su ulomci triju staklenih, luksuznih *Ennion* čaša, pronađenih u arheološkom sloju nastalom nasipavanjem škrapastog terena radi pripreme istoga za gradnju amfiteatra.⁴

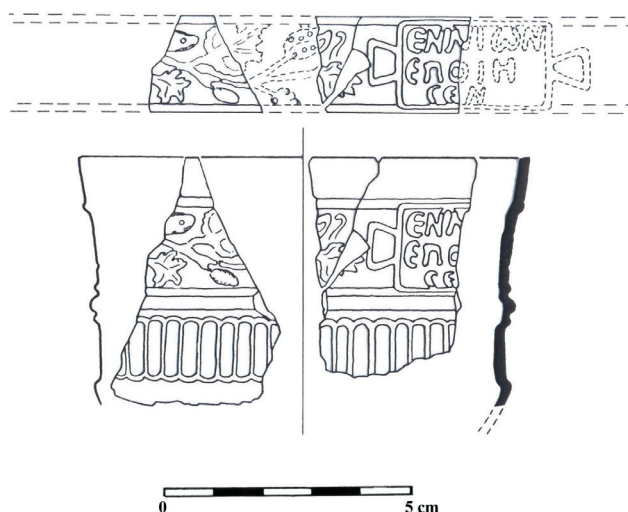
Prvom primjerku čaše pripada ulomak stakla žućkaste boje s vidljivim donjim desnim dijelom *tabulae* i sačuvanim dijelom teksta ...o / ... ω (Sl. 1-2). Slova pripadaju drugom i trećem retku posvetne formule, ispisane u četiri reda, koja je u originalu glasila MNHΘ / H O AΓO / PAZΩ / N (*Mnethe ho agorazon*, u značenju *Neka se kupac upamti*). Desno od *tabulae* vidljiv je detalj ukrasa, vjerojatno palmete, dok je ispod *tabulae* horizontalno rebro ispod kojeg je friz vertikalnih kanelura obliha krajeva.

² E. REISCH, 1913, 112-135; S. ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER – M. KANDLER, 1979.

³ N. CAMBI – M. GLAVIČIĆ – D. MARŠIĆ – Ž. MILETIĆ – J. ZANINOVIĆ, 2006.

⁴ Sloj je zabilježen na svim do sada istraživanim položajima uokolo i ispod amfiteatra, a obrađeni ulomci *Ennion* pehara

su pronađeni na položaju Sonde 6, SJ 12, ispred južnog ulaza u amfiteatar. Prvi primjerak pronađen je istraživanjima 2004., dok su drugi i treći pronađeni 2007., te su u terenskoj dokumentaciji nalaza evidentirani kao PN 261, 263 i 264, te N 343.

Sl. 3. *Ennion* čaša 2 iz Burnuma.
Fig. 3. *Ennion* glass cup 2 from Burnum.

Sl. 4. Ulomci *Ennion* čaša 2 iz Burnuma.
Fig. 4. Fragment of *Ennion* glass cup 2 from Burnum.

Drugom primjerku pripada pet ulomaka kobaltnoplave boje, i to obodu te dvama dekorativnim pojasevima, koji pokazuju klasične oblikovne i dekorativne karakteristike jedne vrste *Ennion* čaše (Sl. 3-5). Obod je vertikalno izvučen prema van, s odrezanim, prema unutra uglačanim rubom. Na cjelini spojenoj od četiriju ulomaka u gornjem se dekorativnom pojasu razabire motiv mladice vinove loze, koja uokviruje sačuvanu, lijevu polovicu *tabulae ansatae*, u kojoj se nalazi natpis. Grčkim slovima istaknuti natpis izveden je u tri reda, a sačuvano je sljedeće: ENN.../ ΕΠΟ.../ CE... U originalu je tekst čitava natpisa glasio: ENNION / ΕΠΟΙΗ / CEN (*Ennion epoiesen*, u značenju *Ennion napravio*). Na petom je ulomku također vidljiv motiv listova i ploda vinove loze. Donji dekorativni pojas gornjeg dijela posude imao je između dvaju horizontalnih rebara vertikalne kanelure obliha krajeva.

Trećem primjerku čaše pripadaju četiri ulomka žućkastog stakla (Sl. 6-7). Ispod koso odsječena, nenaglašena oboda nalazi se horizontalnim rebrima uokviren friz vertikalnih kanelura, čiji obli spojevi završavaju streličastim motivom. Ulomak donjeg, oblog dijela posude ukrašen je prema dnu sužavajućim kanelurama, čiji obli spojevi također završavaju strjelicaštim motivom.

Među četrdesetak širom Rimskog Carstva rasprostranjenih *Ennion* posuda tipološki su zastupljeni vrčevi, amfore, šesterokutni amforisci, kantarosi, globularne te posebno cilindrične čaše.⁵ Unatoč postojanju nekoliko podvrsta, cilindrične se *Ennion* čaše, s obzirom na veličinu, broj ručica, dekorativne motive, te način organizacije dvaju natpisa (*Ennion epoiesen* i *Mnethe ho agorazon*), mogu podijeliti u dvije veće skupine, a obje bilježimo u nalazima iz Burnuma.⁶ Prvi burnumski primjer pripada skupini većih čaša (*Harden A1 i-ii*), oboda promjera oko 14 cm, s jednom ručicom, geometrijsko-vegetabilnim dekorativnim motivima (palmete koje uokviruju četvrtasta natpisna polja, koncentrični krugovi, zvijezde i stupovi s kapitelima na gornjem pojasu te vertikalne kanelure obliha krajeva na donjem pojasu dekoracije), natpisima organiziranim u

⁵ D. B. HARDEN, 1935, 164-169.

⁶ D. B. HARDEN, 1935, 164-167.

Sl. 5. Kompjuterska rekonstrukcija *Ennion* čaše 2.Fig. 5. Computer reconstruction of *Ennion* glass cup 2.

tri ili četiri reda, te donjim dijelom posude ukrašenim vertikalnim kanelurama.⁷ Burnumskom primjeru, koji pripada tipu *Harden A1 i*, analogije se nalaze u primjercima iz Cuora/Cavarzere u Italiji,⁸ Tremithus na Cipru⁹ i Narone u Hrvatskoj.¹⁰

Drugi burnumski primjerak pripada drugoj, manjoj varijanti cilindričnih *Ennion* čaša (*Harden A2 i-iv*). Opisane dekoracije nalaza, kojima treba dodati friz mladica bršljana što uokviruju natpis *Mnethe ho agorazon* na drugoj, nesačuvanoj strani posude, zatim obod promjera oko 10 cm, dvije ručice te mrežasto ukrašen donji dio posude, odgovaraju tipu *Harden A2 i*. Analogije čaši iz Burnuma nalaze se u dva cjelovita primjerka iz Cuora/Cavarzere¹¹ te čašama iz Bagnole kod Brescie¹² i Metropolitan museuma.¹³ Velika je vjerojatnost da su svi navedeni primjerci nastali u istom kalupu, čemu u prilog ide identičnost izvedbe spoja dvaju slova *N* iz imena majstora s gornjim rubom *tabulae ansatae*, koji je na tom mjestu malo ulegnut (Sl. 3-4).

⁷ Osim izravnih analogija burnumskom primjerku navedenih u daljnjem tekstu, čašama ovog tipa pripadaju i čaše iz Ribnice u Sloveniji (I. LAZAR, 2006, 118), Tarragone u Španjolskoj (J. PRICE, 1974, 69) i Mogadora u Maroku (J. PRICE, 1974, 69; M. C. McCLELLAN, 1983, 75).

⁸ A. LARESE, 2004, 18-19, T. XLI

⁹ D. B. HARDEN, 1935, 165.

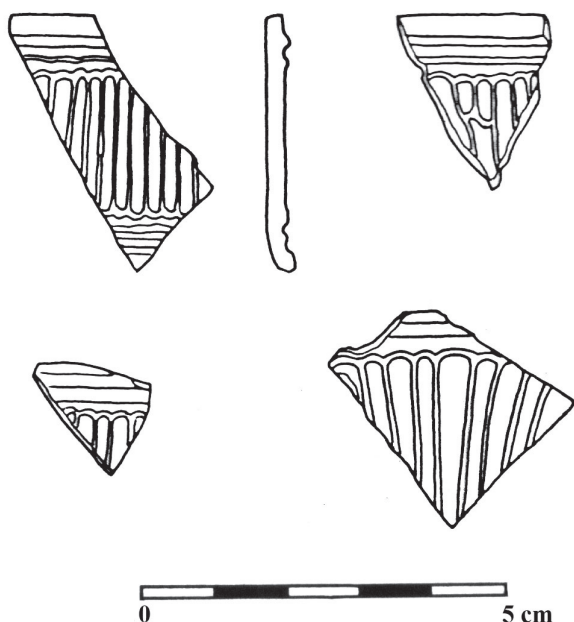
¹⁰ Z. BULJEVIĆ, 2005, 114-115.

¹¹ Oba primjerka, zajedno s jednim tipa *Harden A1 i* pripadaju nalazu iz grobnice na lokalitetu Cuora/Cavarzere u Agro Adriesi (L. CONTON, 1906, 1-9). Jedan od

primjeraka je u Museo Archeologico Nazionale di Adria (D. B. HARDEN, 1935, 166; A. LARESE, 2004, 18-19, T. XLI), a drugi u Corning museum of glass (D. B. HARDEN, 1935, 166; D. WHITEHOUSE, 2001, 18-19).

¹² Pohranjen u R. Galleria Estense, Modena (L. CONTON, 1906, 10; A. KISA, 1908, 711; D. B. HARDEN, 1935, 166).

¹³ Primjerak s venecijanskog tržišta dolazi u kolekciju Julien Gréau, koja postaje sastavni dio Metropolitan museuma (L. CONTON, 1906, 13; A. KISA, 1908, 713; D. B. HARDEN, 1935, 166).

Sl. 6. Ulomci *Ennion* (?) čaše 3 iz Burnuma.
Fig. 6. Fragments of *Ennion* (?) glass cup 3 from Burnum.

Sl. 7. Ulomci *Ennion* (?) čaše 3 iz Burnuma.
Fig. 7. Fragments of *Ennion* (?) glass cup 3 from Burnum.

Treći burnumski primjerak možda je i najproblematičnije atribuirati. Ako fragmenti pripadaju *Ennion*ovu opusu, tada ih se zasigurno može svrstati u tip *Harden A2 iv*.¹⁴ Njega pak karakterizira nešto skromnija organizacija dekora koji je ograničen na vertikalne kanelure što uokviruju *tabulae ansatae*, u kojoj se nalazio natpis ENNION EΠOIEI, izveden u dva reda. Specifičnost ovog podtipa su i ručke koje su dosta istaknutije i uglatije od ručki na ostalim vrstama čaša. Analogija se vidi u primjerku iz Carezzana.¹⁵ Uslijed nesačuvanog natpisa na burnumskom primjerku, a oslanjajući se na tip posude i dekorativni uzorak, postoji mogućnost da se čaša pripiše i majstoru Aristreasu, *Ennion*ovu nasljedniku, podrijetlom s Cipra, što ističe na svojim posudama (APICIEAC KYPIPIOC EΠOIEI).¹⁶ Do sada su u svijetu poznate samo tri njegove posude, od kojih je jedna pronađena u Naroni.¹⁷

Značenje nalaza *Ennion* čaša u Burnumu, osim u luksuznosti, leži u činjenici što se još uvijek radi, u okvirima rimske materijalne kulture, o relativno rijetkim nalazima. Unatoč tome što *Ennion* na svojim posudama koristi grčko pismo i jezik, smatra se da se radi o heleniziranom semitskom imenu.¹⁸ Semitsko podrijetlo odaje i grčki prijevod klasičnog semitskog blagoslova (*Mnethe ho agorazon*), koji se pojavljuje na gotovo svim varijantama *Ennion* čaša. Iako nema sigurnih potvrda, kao mjesto njegova djelovanja navodi se Sidon, današnji grad Sayda na jugu Libanona, kojeg po čuvenoj staklarskoj proizvodnji spominju Strabon i Plinije.¹⁹ Tehnika izrade

¹⁴ D. B. HARDEN, 1935, 167.

¹⁵ L. CONTON, 1906, 13; D. B. HARDEN, 1935, 167.

¹⁶ E. M. STERN, 1995, 72.

¹⁷ Z. BULJEVIĆ, 2005, 116 (s literaturom za ostale nalaze); Z. BULJEVIĆ, 2007, 169.

¹⁸ Ova je teorija u znanosti općeprihvaćena (A. KISA, 1908, 716; E. M. STERN, 1995, 69), ali je o pitanju njegova

podrijetla i mjesta proizvodnje važno spomenuti i teoriju po kojoj je majstorova postojbina zapravo područje Veneta, jer se na tom području javljaju gentiliciji sličnog imena (*Ennonius* i *Ennius*). Vidi kod F. CASSOLA, 1977, 74.

¹⁹ STRABON, *Geographica*, 16.2.25; PLINIJE STARIJI, NH XXXVI, 193; Usp. E. M. STERN, 2007, 357-367.

staklenih proizvoda puhanih u kalup vjerojatno nastaje upravo na sirijsko-palestinskom području u prvoj četvrtini I. st.,²⁰ a među nekoliko poznatih majstora iz I. st.,²¹ *Ennion*ova se produkcija datira najranije.²²

D. B. Harden 1935., ponukan činjenicom što se osim na sirijsko-palestinskom području *Ennion* proizvodi nalaze samo na tlu sjeverne Italije, donosi teoriju o premještanju radionice na ovo područje, moguće u Akvileju,²³ tijekom druge četvrtine I. st., koju bi pratila promjena u oblicima proizvedenih posuda.²⁴ Ipak, s vremenom dolazi do novih otkrića *Ennion* čaša i izvan sjeverne Italije, a nalazi iz Korinta u Grčkoj, Frejusa (*Forum Iulii*) u Francuskoj, Kamptena (*Cambodunum*) u Njemačkoj, iz Narone i Tilurija, a što će se vidjeti kasnije, i iz Burnuma u Hrvatskoj, odgovaraju Hardenovoj dataciji.²⁵ Upravo ovi nalazi dovode u pitanje navedenu teoriju, te lansiraju nove, koje umjesto premještanja radionice pretpostavljaju trgovinu kalupima među lokalnim radionicama,²⁶ kopiranje kalupa²⁷ ili samo imitiranje stila.²⁸ Činjenica je da još uvijek većina nalaza potječe iz sjeverne Italije, posebno iz akvilejskog područja, ali osim spomenutih teorija, ne treba zanemariti ni trgovačku ulogu *caput Adriae* sa središtem u Akvileji i intenzivnost trgovačkih veza s Bliskim istokom.²⁹ Kako do sada nisu pronađeni ostatci kalupa *Ennion* proizvoda ili bilo čega što bi izravno riješilo pitanje mjesta proizvodnje, nije moguće sa sigurnošću potvrditi ni jednu od spomenutih teorija. Ipak, bez obzira na to, luksuznost i preciznost izrade svih, još uvijek malobrojnih, *Ennion* proizvoda, realnim čini zaključak da su svi nalazi na kojima se spominje ovo ime autentičan rad, a njihova rasprostranjenost širom Carstva, osim kvalitete obrta, svjedoči i majstorovu umješnost u trgovini.³⁰

Rasprostranjenost *Ennion* proizvoda ukazuje na to da su svoje kupce nalazili u značajnim civilnim i trgovačkim centrima smještenima na glavnim trgovačkim komunikacijama, bilo morskim, riječnim ili cestovnim. U tom smislu dovoljno je spomenuti npr. Rim, Korint, Atenu, Frejus, Akvileju, te na našem području posebno važnu Naronu. Međutim, pojedini lokaliteti odskaču od ove definicije, a nalaz ovako luksuznog proizvoda na njima može se objasniti

²⁰ C. MORETTI, 2001, 7; E. M. STERN, 1995, 65-66. U posljednje se vrijeme javlja i teorija koja mjesto nastanka tehnike puhanja stakla u kalup smješta na područje sjeverne Italije, a što se povezuje sa sličnošću oblika i dekoracije keramičkih posuda rađenih u kalupu na ovom području i staklenih proizvoda. Usp. I. LAZAR, 2003, 46-47.

²¹ Osim o *Ennionu* riječ je o majstorima Neikaisu, Iasonu i Megesu, čiji se proizvodi (čaše), pronalaze isključivo na sirijsko-palestinskom području. E. M. STERN, 1995, 73-74.

²² Problem u datiranju početka i kraja proizvodnje leži u činjenici što određeni broj, posebno starijih nalaza ne potječe iz datiranog konteksta. Najraniji datirani nalazi pripisani *Ennionu* jesu ulomci cilindrične čaše iz Magdalensberga, datirane u 13. g. (M. E. STERN, 2000, 165), i Korinta, datirane novcem Kaligule (M. C. McCLELLAN, 1983, 73). Najmlađi nalaz jest vrč pronađen u Jeruzalemu, datiran u 70. g., međutim s obzirom na luksuznost proizvoda, postoji mogućnost da je proizveden dosta prije ovog datuma (Y. ISRAELI, 1983, 65-69; E. M. STERN, 1995, 71).

²³ Akvileja se pojavljuje kao moguće mjesto *Ennion* radionice zbog gustoće nalaza njegovih proizvoda, a kao moguću lokaciju radionice navodi je C. CALVI, 1968, 97. Usp. L. MANDRUZZATO, 2007, 185-195.

²⁴ Datum je temeljen na nalazu čaše i Klaudijeva novčića u grobnici na lokalitetu Carezzano/Vercelli. Isto je tako primjetno da je u vrijeme pisanja rada, od 13 poznatih *Ennion* čaša, njih 9 bilo s područja sjeverne Italije, dok su raskošniji oblici (amfore, amforisci, vrčevi) nalaženi isključivo na sirijsko-palestinskom području. Vidi D. B. HARDEN, 1935, 165-169.

²⁵ Osim u sjevernoj Italiji, čaše su pronađene na lokalitetima u Grčkoj, na Cipru i Siciliji, u Rimu, Hrvatskoj, Sloveniji, Francuskoj, Njemačkoj, Španjolskoj i Maroku (D.B. HARDEN, 1935, 164-169; M. C. McCLELLAN, 1983, 72-74, 76; J. PRICE, 1974, 69; E. M. STERN, 1995, 69-72 s navedenom literaturom). Za nalaze u Hrvatskoj vidi Z. BULJEVIĆ, 2003, 336, kat. br. 142, t. 14.10; Z. BULJEVIĆ, 2004, 188; Z. BULJEVIĆ, 2005, 114-115; Z. BULJEVIĆ, 2006, 95-96; Z. BULJEVIĆ, 2007, 167-168.

²⁶ M. C. McCLELLAN, 1983, 76.

²⁷ L. MANDRUZZATO, 2007, 186.

²⁸ Imitiranje stila je vidljivo u primjercima koji imaju identičnu dekorativnu organizaciju prostora i motive, ali bez ikakvih natpisa na posudama; A. LARESE, 2004, 18; E. M. STERN, 1995, 70.

²⁹ F. CASSOLA, 1977, 67-98; L. MANDRUZZATO, 2007, 188.

³⁰ E. M. STERN, 1999, 459.

Sl. 8. Topografija Burnuma.

Fig. 8. Topography of Burnum.

isključivo željom pojedinca za nabavkom. Ovakav se model posebno odnosi na lokalitete vojnog karaktera, na kojima nije bilo puno osoba dostatne imovinske moći da bi nabavili ovako luksuzne proizvode, koji su osobito u barbarskom okruženju, odisali finoćom rimske kulture. Čini se da burnumske nalaze treba promatrati upravo u ovom kontekstu. U vrijeme kojem pripadaju *Ennion* čaše, Burnum je bio logor XI. legije, koja na ovo područje dolazi nakon Batonova ustanka godine 6.-9. Zajedno s legijom na burnumskom području borave i manje vojne postrojbe, smještene u pomoćnim kastelima. Epigrafski spomenici pokazuju da se u drugoj četvrtini I. st. u Burnumu mogu tražiti ili pripadnici *Alae I Hispanorum*, koja u Burnum dolazi nakon Batonova ustanka i ostaje do ranog Klaudijeva vremena ili *Cohortis II Cyrrhestarum sagittariae*, koja nasljeđuje prvospomenutu i ostaje do godine 60. kada odlazi u Tilurij.³¹ Položaj pomoćnih logora nije sa sigurnošću utvrđen, ali se u bližoj okolini legijskog logora izdvajaju dvije pravilne površine koje svojim dimenzijama odgovaraju takvim zdanjima (Sl. 8).³² Jedna od njih, smještena zapadno od legijskog logora, a u neposrednoj blizini amfiteatra, posebno je zanimljiva u svezi s pitanjem konteksta nastanka amfiteatra. Istraživanjem amfiteatra utvrdilo se naime da njegova konstrukcija nastaje na škrapastom terenu koji je za potrebe gradnje izravnat zemljanim nasipom u kojem je pronađeno mnoštvo sitnog arheološkog materijala u kojem se uz keramiku, staklo, novac i druge nalaze izdvaja i zamjetan broj nalaza vojne opreme, što svjedoči o njegovu vojno-

³¹ N. CAMBI – M. GLAVIČIĆ – D. MARŠIĆ – Ž. MILETIĆ – J. ZANINOVIĆ, 2007, 25.

³² N. CAMBI – M. GLAVIČIĆ – D. MARŠIĆ – Ž. MILETIĆ – J. ZANINOVIĆ, 2007, 22-28.

Sl. 9. Škrake uokolo amfiteatra i mjesto nalaza *Ennion* čaša.

Fig. 9. Cracks in limestone around amphitheatre and finding site of *Ennion* glass cups.

naseobinskom podrijetlu (Sl. 9). Gornja datumska granica nastanka ovog sloja je preliminarnom obradom arheološkog materijala određena u vrijeme cara Klaudija.³³ Upravo se u ovo vrijeme datira smjena navedenih pomoćnih vojnih jedinica, što je moglo za sobom povući prenamjenu ili čak gradnju novih logora, a istovremeno dolazi i do obnove legijskog logora, odnosno proširenja *principiae*, a naposljetku i do gradnje amfiteatra. Logika govori da je materijal za spomenut nasip dovožen iz male udaljenosti, što bi odgovaralo teoriji o vojnoj namjeni spomenute pravilne površine u neposrednoj blizini amfiteatra, ali nedostatna arheološka istraživanja i nepotpuni podatci ne dozvoljavaju donošenje konačnog zaključka o namjeni i vremenu nastanka ovog objekta, što ovo pitanje ipak ostavlja otvorenim.³⁴ Pronađene *Ennion* čaše pripadaju istom sloju, a vojno okruženje i luksuznost posuda nameće pretpostavku po kojoj njihova vlasnika treba tražiti među visokim vojnim dužnosnicima navedenih postrojbi u Burnumu (*legatus*, *tribunus*

³³ Na ovo posebno upućuju numizmatički nalazi među kojima se ne pojavljuju novci kasniji od rane faze vladanja cara Klaudija (41.-54. g.).

³⁴ Dosadašnja arheološka iskopavanja ovog objekta iznijela su na vidjelo "bedem" širine 0,9 m, te trojni ulaz širine 10

m na istočnoj strani objekta. Inače, osim teorije o logorskoj namjeni, postoji mogućnost da se radi o kampusu, odnosno vojnom vježbalištu koje je moglo poslužiti i kao vježbalište gladijatora.

centurio, praefectus alae / cohortis, decurio alae i dr.). Slična situacija može se pretpostaviti i na drugom važnom rimskom vojnom uporištu na ovim krajevima, Tiluriju, logoru VII. legije, gdje je također pronađeno nekoliko ulomaka *Ennion* čaša.³⁵ I Burnum i Tilurij bile su važne točke u romanizaciji unutrašnjosti Dalmacije, a njihova povezanost sa značajnim obalnim gradovima, Iaderom i Scardonom u slučaju Burnuma te Salonom i Naronom u slučaju Tilurija, uključilo ih je u trgovačku mrežu, što na kraju krajeva dokazuje i brojni importirani arheološki materijal.

Kao zaključak nameće se činjenica da, bez obzira na to radi li se o importu s bliskoistočnog³⁶ ili pak akvilejskog područja, broj od zasigurno utvrđenih 6 (ili 7) *Ennion* čaša ističe Dalmaciju, nakon sjevernoitalskog, posebno akvilejskog područja, kao drugu užu regiju po broju njihova nalaza, što svjedoči o iznimnom položaju Dalmacije u trgovačkim i civilizacijskim tokovima I. st. Frekventnost istočnojadranske pomorske rute ovim je još jednom dokazana, a može se očekivati da će nova istraživanja iznijeti nove nalaze *Ennionova* opusa, koji će doprinijeti rješavanju nepoznanica o ovom vidu "rimskog" umjetničkog stvaralaštva.

Ove retke, uz veliko hvala, posvećujem profesoru Cambiju s malo izmijenjenim tekstom natpisa s *Ennion* čaša:

Mnethe ho didaskon!

LITERATURA

- BULJEVIĆ, Z., 2003. - *Stakleni inventar*, u: M. Sanader (ur.), *Tilurium I, Istraživanja – Forschungen*, 1997.-2001., Zagreb, 271-356.
- BULJEVIĆ, Z., 2004. - *The Glass*, u: E. Marin (ur.), *The Rise and Fall of an Imperial Shrine, Roman Sculpture from the Augusteum at Narona*, Split, 186-209.
- BULJEVIĆ, Z., 2005. - Narona – Augusteum, Stakleni inventar iz Augusteuma Narone, *Vjesnik za historiju i arheologiju dalmatinsku*, 97, Split, 109-150.
- BULJEVIĆ, Z., 2006. - Tragovi staklara u rimskoj provinciji Dalmaciji, *Vjesnik za povijest i arheologiju dalmatinsku*, 98, Split, 93-105.
- BULJEVIĆ, Z., 2007. - Novita sul vetro soffiato a stampo della Dalmazia con alcuni paralleli italici, *Convegno. Le regioni di Aquileia e Spalato in epoca Romana*, Castello di Udine, 4 aprile 2006, Treviso, 163-184.
- CALVI, C., 1968. - *I vetri Romani del Museo di Aquileia*, Aquileia.
- CAMBI, N. - GLAVIČIĆ, M. - MARŠIĆ, D. - MILETIĆ, Ž. - ZANINOVIĆ, J., 2006. - *Amfiteatar u Burnumu, stanje istraživanja 2003. - 2005.*, Drniš - Šibenik - Zadar.
- CAMBI, N. - GLAVIČIĆ, M. - MARŠIĆ, D. - MILETIĆ, Ž. - ZANINOVIĆ, J., 2007. - *Rimska vojska u Burnumu - L'esercito romano a Burnum*, Drniš - Šibenik - Zadar.
- CASSOLA, F., 1977. - Aquileia e l'Oriente Mediterraneo, *Antichita Altoadriatiche*, XII, Udine, 67-98.
- CONTON, L., 1906. - I piu insigni monumenti di Ennione, recentamenti scopi nell'agro Adriese, *L'Ateneo Veneto*, XXIX, II, 1, Venezia, 1-25.

³⁵ Uz jedan objavljeni ulomak *Ennion* čaše (Z. BULJEVIĆ, 2003, 336, kat. br. 142, t. 14.10), novim su istraživanjima pronađeni ulomci još barem dviju čaša, na što mi je ukazala mr. sc. Z. Buljević, kojoj ovom prigodom zahvaljujem na informaciji i pomoći. Novopronađeni ulomci bit će

objavljeni u publikaciji o novim istraživanjima na lokalitetu Tilurij.

³⁶ Među uvozom s bliskoistočnog područja posebno mjesto ima upravo stakleni materijal zabilježen na brojnim liburnskim lokalitetima. I. FADIĆ, 2006, 253-255.

- FADIĆ, I., 2006. - Import of Syrio-Palestinian Glass Products in Liburnia, *Les routes de L'Adriatique antique, geographie et economie*, Bordeaux - Zadar, 253-255.
- HARDEN, D.B., 1935. - Romano-Syrian Glasses with Mold-blown Inscriptions, *Journal of Roman Studies*, 25, 163-186.
- ISRAELI, Y., 1983. - Ennion in Jeruzalem, *Journal of glass studies*, 25, Corning - New York, 65-69.
- KISA, A., 1908. - *Das Glas im Altertume*, Leipzig.
- LARESE, A., 2004. - *Vetri antichi del Veneto, Corpus delle collezioni archeologiche del vetro nel Veneto* 8, Venezia.
- LAZAR, I., 2003. - *Rimsko steklo Slovenije – The Roman glass of Slovenia*, Ljubljana.
- LAZAR, I., 2006. - Inscriptions on glass vessels, craftsman, workshop and trade routes, *Histria Antiqua*, 14, Pula, 115-124.
- MANDRUZZATO, L., 2007. - Ennion e Aquileia, Convegno. *Le regioni di Aquileia e Spalato in epoca Romana*, Castello di Udine, 4 aprile 2006, Treviso, 185-195.
- McCLELLAN, M. C., 1983. - Recent finds from Greece of First-century AD, Mould Blow Glass, *Journal of Glass Studies*, 25, Corning - New York, 71-78.
- MORETTI, C., 2001. - Le tecniche di fabbricazione dei vetri archeologici, *Atti della V Giornata Nazionale di Studio Vetri di ogni tempo, Massa Martana (Perugia) 30 ottobre 1999*, Milano, 1-14.
- PRICE, J., 1974. - Some Roman Glass from Spain, *Annales du 6 Congres de l'Association Internationale pour L'Histoire du Verre*, Liege, 65-84.
- REISCH, E., 1913. - Die Grabungen des Österreichischen archäologischen Institutes während der Jahre 1912 und 1913. Das Standlager von Burnum, *Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Institutes in Wien*, 16, Wien, 113-135.
- STERN, E. M., 1995. - *Roman Mold-Blown Glass, The first through sixth centuries*, Roma.
- STERN, E. M., 1999. - Roman Glassblowing in the cultural context, *American Journal of Archeology* 103/3, Boston, 441-484.
- STERN, E. M., 2000. - Three notes on Early Roman Mold-Blow Glass, *Journal of glass studies*, 42, Corning - New York, 165-167.
- STERN, E. M., 2007. - Ancient glass in a philological context, *Mnemosyne* 60, Leiden, 341-406.
- ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, S. - KANDLER, M., 1979. - *Burnum I. Erster Bericht über die Kleinfunde der Grabungen 1973 und 1974 auf dem Forum*, Wien.
- ZANINOVIĆ, M., 1968. - Burnum, castellum - municipium, *Diadora* 4, Zadar, 119-129.
- WHITEHOUSE, D., 2001. - *Roman Glass in the Corning Museum of Glass*, vol. II, Corning - New York.

ENNION GLASS FROM BURNUM

SUMMARY

The article analyzes the fragments of three glass cups signed by Ennion, discovered during excavation of the Roman amphitheater in Burnum. A fragment of yellowish glass with the letters ...O / ...Ω in the tabula and a fluted pattern in the lower part belonged to the first example. The find corresponds to type Harden A1i, and analogies can be found in examples from Naronā, Tremithusa on Cyprus, and Cavarzera u Italiji. The second example consists of five pieces of cobalt blue glass, with a floral decoration of grapevine tendrils and grape bunches, and the left side of the tabula ansata with the remains of the inscription ENN... / ΕΠΟ... / CE... It corresponds typologically to variant Harden A2i, and analogies can be found in examples from Cavarzera, Bagnola near Brescia, and the Metropolitan Museum. The third example consists of four fragments of yellowish glass with channelling, which could belong to a cup of type Harden A2iv.

All three Burnum examples come from archaeological levels, dated within the chronological period from Tiberius to Claudius, created by filling fissures in the rocks during leveling the terrain for construction of the amphitheater. Considering that Burnum in this period was the seat of the XI legion and auxiliary military units (Alae I Hispanorum and Cohortis II Cyrrhestarum sagittariae), such luxurious objects could have belonged to high-ranking military officers of the units. Along with finds from Naronā and Tilverium, Burnum is the third site in Dalmatia where Ennion cups have been found, making it, next to northern Italy, the region with the greatest number of discovered examples. Nonetheless, this does not solve the question about the site of production (the Syrian-Palestinian area or northern Italy – Aquileia), or the region of delivery of Ennion products, as the frequently traveled eastern coast of the Adriatic with its centers (Naronā, Salona, Scardona, Iader, etc.), was in intensive trade connections with both of the above areas.

KEY WORDS: *Amphitheater, Burnum, Ennion, Roman glass*